

CZU: 82.09

<https://doi.org/10.52505/llf.2024.2.08>

**IDENTITATEA: DE LA ERIK ERIKSON
LA ALEXANDR ZINOVIEV.
O PERSPECTIVĂ DE LECTURĂ**

Silvia LUPAN

Cercetător științific

E-mail: berdan.silvia@yahoo.com

Orcid: <https://orcid.org/0009-0002-5488-3219>

Institutul de Filologie „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM

**IDENTITY: FROM ERIK ERIKSON
TO ALEXANDR ZINOVIEV.
A READING PERSPECTIVE**

Abstract. This article employs a transdisciplinary approach to examine the concept of identity. It presents an overview of the various definitions proposed by philosophers, psychologists, and sociologists. In light of these concepts, our objective is to illustrate how the communist regime in Eastern Europe, through its colonial policies, was able to alter the identity of the initial generations of colonised peoples. Furthermore, the subsequent generations were rendered completely disarticulated due to the absence of historical memory. Consequently, creative individuals were compelled to either adhere to the prescribed Method, to embark on internal exile, or to seek exile in another state, should such an option be available.

Keywords: identity, identification, *idem* and *ipse* identity, homo sovieticus.

Rezumat. Articolul de față abordează conceptul de identitate din perspectivă transdisciplinară, realizând o trecere în revistă a diverselor definiții din filozofie, psihologie și sociologie. În baza acestor concepții, urmărim demonstrarea faptului că regimul comunist, în spațiul est-european, prin politicile sale coloniale, a realizat o alterare a identității primelor generații ale popoarelor colonizate, iar identitatea generațiilor ce au urmat a fost dezarticulată complet, în urma lipșirii de memoria istorică. În acest context, oamenii de creație s-au văzut nevoiți fie să urmeze Metoda, fie să se exileze în interior, fie să aleagă exilul exterior.

Cuvinte-cheie: identitate, identificare, identitate *idem* și identitate *ipse*, homo sovieticus.

F.A. Muller, profesor de filozofie la Universitatea Erasmus din Rotterdam, afirmă că „Aristotel este primul gânditor cunoscut care a scris despre identitate”

(F.A. Muller 2023, *trad.n.*), înțelege ca faptul de a fi același. Filozoful grec face distincție între criteriile necesare pentru ca a putea vorbi despre identitate: identitatea cantitativă, calitativă (noțiuni utilizate, mai cu seamă, în științele reale – matematică, logică), sincronică și diacronică, iar la baza celei din urmă plasează continuitatea, care admite existența contrariilor – „precum un om anumit, unul și același fiind, devine când alb, când negru și când cald, când rece, când rău, când bun” (Aristotel 2005, p. 17). Aristotel dezvoltă ideea din ultimul citat, menționând că subiectul (prin el înțelegându-se substanța, prin urmare ființa) este cel care se schimbă, fiind „primitor de contrarii” – „când rău, când bun”, în timp ce atunci când cineva ar spune despre un ins că acesta este rău și subiectul se comportă ca atare, afirmația este adevărată, iar atunci când exact aceeași afirmație este aplicată în cazul unei situații în care acel cineva este bun, părerea/afirmația devine falsă, deși se referă la aceeași substanță: „În schimb, vorbirea și părerea ele însele rămân absolut nemișcate în toate privințele, în timp ce lucrul care se schimbă devine contrar față de ele” (*Ibidem*, p. 17).

Într-o altă etapă a filozofiei antice, în discuțiile lui Platon, invocate în volumul *Theaitetos*, este criticată concepția lui Heraclit conform căreia „nimic nu este în repaos” (Platon 2013, p. 49), dar și cea a eleaților, care „susțin că nu există mișcare” (*Ibidem*, p. 49). Pentru exemplificare, amintim faptul că Heraclit afirma că „nu putem intra de două ori în apa unui râu”, întrucât nici apa, nici noi înșine nu mai suntem la fel, iar la polul opus, Zenon consideră că nu există mișcare, astfel încât identitatea este o categorie statică, neschimbătoare. Rezumând, platonicienii nu admit existența unei identități aflate în permanentă schimbare, nici existența uneia imuabile. Pe lângă opiniile enunțate, trebuie menționată și cea a lui Protagoras, care afirma că „suntem înlănțuiți reciproc unii cu alții” (*Ibidem*, p. 92). Totuși, apare întrebarea: Există, oare, elemente ale identității, dacă nu identități în ansamblul lor, care să se constituie independent de percepția umană?

Filozoful contemporan Errol Harris, face o analiză a modului în care Hegel abordează identitatea, subliniind faptul că acesta din urmă nu o concepe drept o categorie „pură”, întrucât „este alcătuită grație relațiilor pe care le stabilește cu tot ceea ce diferă de ea, astfel încât a identifica înseamnă, întotdeauna și în același timp, a distinge. Pentru ca ceva să fie identic cu sine însuși este necesar, de fapt, să se distingă de orice altceva. (...) Declarațiile de identitate trebuie, prin urmare, să implice un anumit tip de diversitate” (Harris 1989, *trad.n.*).

O abordare complexă a conceptului de identitate putem găsi în volumul lui Paul Ricoeur *Sinele ca un altul*, apărut în Franța în 1990 și în traducere românească, la editura Spandugino, în 2016. Filozoful francez consideră că identitatea ar avea două dimensiuni: una alcătuită din elemente stabile, imuabile – identitatea *idem*; și alta alcătuită din elemente schimbătoare – identitatea *ipse*. Acestea două se pot suprapune și se pot disocia, constituind identitatea persoanei, dar pot, de

asemenea, după cum afirmă Paul Ricoeur, să se constituie și ca două tipuri distincte de identitate. Însă cea mai importantă mențiune care trebuie făcută este aceea că Paul Ricoeur consideră că „sinele nu este separat de altul său” (Ricoeur 2016, p. 37), prin urmare, identitatea este definită neapărat în raport cu celălalt.

Spre deosebire de alți filozofi, care considerau că putem să ne cunoaștem pe noi înșine, să ne definim propria identitate prin cufundare în meditație și explorare a propriului suflet, Paul Ricoeur consideră că identitatea se definește în contextul unei situații de comunicare, întrucât pentru el a vorbi înseamnă, într-o oarecare măsură, a acționa, făcând referire la teoria actelor de limbaj: „într-un mod care rămâne a fi stabilit, limbajul se înscrie în planul însuși al acțiunii” (*Ibidem*, p. 68). Limbajul trebuie privit din două perspective: ca mijloc de identificare cu alții, dar și ca mijloc de individualizare, în acest context fiind evidente cele două elemente ale *identității* – *idem* și *ipse*.

Atunci când vorbește despre acțiuni ca modalitate de definire a sinelui, a identității, autorul francez pune în discuție faptul dacă acțiunea depinde sau nu de agentul său și ajunge la concluzia că există o responsabilitate istorică și una morală, întrucât „este vorba de întrepătrunderea acțiunii fiecăruia cu acțiunea celorlalți”, iar „acțiunea fiecărei persoane (și istoria sa) este întretesută nu doar cu cursul fizic al lucrurilor, ci și cu cursul social al activității umane” (*Ibidem*, p. 146). Întregul studiu al lui Paul Ricoeur pledează insistent pentru această responsabilitate pe care individul este obligat să și-o asume și care-i definește identitatea.

Despre identitatea personală, Paul Ricoeur susține că „nu poate să se articuleze decât în dimensiunea temporală a existenței umane” (*Ibidem*, p. 154). Identitatea personală se constituie ca o identitate *numerică*, despre care a vorbit și Aristotel, realizată prin reidentificarea aceleiași persoane, adică recunoașterea ei de *n* ori, desprinzându-se de aici unicitatea ca trăsătură distinctivă; dar și ca o identitate *calitativă*: „asemănarea extremă” dintre două lucruri/persoane.

O altă dimensiune a identității despre care vorbește Paul Ricoeur este „continuitatea neîntreruptă între primul și ultimul stadiu al dezvoltării a ceea ce considerăm a fi același individ” (*Ibidem*, p. 158). În acest caz, asemănarea este alterată, dar nu distrusă în totalitate – persoana îmbătrânește, dar, în esență, rămâne aceeași. *Permanența în timp* este un principiu care înlătură pericolul pe care îl reprezintă trecerea timpului pentru identitate. Filozoful francez explică acest criteriu ca pe ideea „de structură opusă celei de eveniment” (*Ibidem*, p. 158), diverse elemente pot fi înlocuite, dar ansamblul nu se va schimba. Permanența în timp se manifestă prin *character* (totalitatea trăsăturilor distinctivă care ne oferă posibilitatea de a reidentifica un „individ uman ca fiind același”; „faptul-de-a-fi-același în faptul-de-a-fi-de-fiecare-dată-al-meu”; „ansamblul dispozițiilor durabile după care se recunoaște o persoană”) și *cuvântul ținut*.

Dispozițiile durabile care formează caracterul și, implicit, identitatea se creionează prin operațiunea de identificare – persoana ia cunoștință de diverse valori, modele, cu alteritatea, prin urmare, se produce interiorizarea, în urma căreia se anulează „efectul de alteritate”, apoi are loc sedimentarea, iar ceea ce i-a fost străin individului devine al lui. Acest proces nu presupune o preluare întocmai a unor idei, valori, ci o adaptare la structura deja existentă.

Cuvântul ținut înseamnă, în viziunea lui Paul Ricoeur, „menținere de sine” sau „constanța cu sine”, întrucât omul rămâne fidel promisiunii făcute indiferent de noile circumstanțe.

Pe lângă cele expuse mai sus, Paul Ricoeur mai abordează noțiunea de *identitate* din perspectivă narativă, numind-o, în mod convențional, „identitate a personajului”. În procesul de narare, persoana devine personaj și își construiește propria identitate – identitatea narativă. Este accentuat și faptul că o persoană poate să-și înțeleagă mai bine propria identitate dacă povestește despre sine.

După cum am putut observa din cele expuse mai sus, de-a lungul timpului au existat diverse abordări ale identității: unele au tratat identitatea drept o structură imuabilă, altele, dimpotrivă – au văzut-o ca pe ceva aflat în permanentă schimbare. Totuși, cea mai pertinentă dintre toate ni s-a părut cea a lui Paul Ricoeur, care delimitează, în cadrul identității, atât elemente aflate în permanentă schimbare, cât și un nucleu care nu suferă modificări, indiciu al unei permanențe în timp.

Și psihologii au fost preocupați de problema identității. Spre deosebire de Freud, care considera că la baza formării personalității umane stau cele cinci stadii ale dezvoltării psihosexuale (oral, anal, falic, latent, genital), Erik Erikson elaborează o teorie a dezvoltării psihosociale, care transferă accentul spre rolul societății în dezvoltarea identității.

Conform acestei teorii, există opt etape de dezvoltare, iar pe durata lor se formează identitatea persoanei, prin urmare identitatea este o categorie aflată în permanentă transformare, care are la bază „două observații simultane: percepția unicității și continuității existenței cuiva în timp și percepția faptului că ceilalți recunosc unicitatea și continuitatea acestuia” (Erikson 1968, p. 50, *trad. n.*). Iată deci că este subliniat aici rolul de necontestat al comunității în constituirea identității.

În cadrul fiecărei etape de dezvoltare există un conflict ce trebuie soluționat, pe care psihologul american îl tratează și drept o oportunitate de dezvoltare. Erikson afirmă următoarele: criza din adolescență este determinată de toate evenimentele care au precedat-o, și ea, la rândul ei, le va determina pe toate cele ce vor urma, astfel încât identitatea este modelată de-a lungul întregii vieți („se poate spune că identitatea eului este caracterizată de sentimentul dobândit, dar mereu revizuit, al realității Sinelui în cadrul realității sociale”) (*Ibidem*, p. 211, *trad. n.*).

Nu vom prezenta toate cele opt etape ale dezvoltării psihosociale, însă ne vom opri la cea de a patra – adolescența –, perioadă în care tânărul trebuie să dobândească

un sentiment al identității personale. Erikson afirmă că identitatea nu ne este oferită de-a gata de către societate și nici nu este un rezultat al maturizării, ci se constituie în urma unui efort susținut. La fel ca în etapele anterioare, adolescentul are la dispoziție diverse modele de identificare, fragmente de identificare, iar sarcina lui este să formeze un întreg armonios, legând achizițiile anterioare de ceea ce se consideră, într-o anumită etapă istorică, în societate a fi un model ideal de identitate.

Anume la această etapă identitatea personală este amenințată de influența doctrinelor totalitare, care găsesc în adolescent un grad înalt de receptivitate, întrucât el trece printr-o criză de identitate. Erikson consideră că lucrurile stau și mai rău în țările în care se înregistrează o pierdere a identității de grup – agrară, tribală sau națională –, tinerii simt o atracție deosebită față de doctrinele „simple și marcate prin cruzime”. Autorii *Gale Encyclopedia of Psychology* au afirmat că aceste crize identitare nu sunt specifice doar adolescenței, ci și altor etape din viață: „O serie de schimbări care afectează munca, statutul sau relațiile interpersonale ale unei persoane pot provoca o criză care forțează persoana să se redefinească în ceea ce privește valorile, prioritățile și activitățile sau stilul de viață ales” (Strikland 2001, p. 323, *trad.n.*).

La sfârșitul adolescenței, identitatea personală este creionată, în linii mari, constituindu-se din „identificări unice cu indivizi din trecut: ea include toate identificările semnificative, dar le și modifică pentru a face un întreg unic și coerent al acestora, în limitele rezonabile” (Erikson 1968, p. 161, *trad. n.*). Acest proces, spune Erikson, se desfășoară astfel: elementele de identificare noi trebuie legate de cele vechi pentru a fi stabilită o legătură între diferitele niveluri de dezvoltare a personalității, acest efort fiind realizat printr-un proces continuu de sinteză. Cum ne putem da seama că formarea identității a avut loc cu succes? Prin prezența unui „sentiment de bunăstare psihosocială”, dar și a „unui sentiment de a fi acasă în propriul corp”, a unui sentiment că „știm încotro ne îndreptăm” și a unei siguranțe interioare provocate de recunoașterea venită din partea persoanelor care contează. Iată deci că identitatea poate fi privită, în primul rând, ca pe un sentiment conștient al unicității; în al doilea rând, ca pe un efort conștient de asigurare a continuității cu „construcția identitară” anterioară și, în ultimul rând, ca pe formă de solidarizare cu idealurile unui grup.

În cazul în care recunoașterea din partea celorlalți întârzie să apară, iar crizele de identitate nu pot fi soluționate într-un mod pozitiv, persoana poate alege să-și asume *identitatea negativă*. Și evenimentele istorice de anvergură, care afectează destinele umane prin provocarea unor pierderi traumatizante de identitate, se conturează în crize la nivelul întregii societăți, întrucât „nu se poate delimita criza identității în cazul vieții unui individ de criza contemporană în dezvoltarea istorică, pentru că cele două se definesc reciproc și sunt interdependente” (*Ibidem*, p. 20,

trad. n.). Erikson evocă exemplul Germaniei, țară în care, în urma înfrângerii în Primul Război Mondial, s-au constituit tot felul de bande de delincvenți, iar la polul opus plasează exemplul evreilor, care și-au constituit o identitate pozitivă, prin sintetizarea identificărilor mai vechi, ținând de tradiția iudaică, și cele mai noi, referitoare la diversele culturi în mijlocul cărora le-a fost dat să trăiască. Erikson consideră că atracția resimțită de unele persoane de a se manifesta într-un mod distructiv este cauzată de imposibilitatea de „a uni fragmentele identității istorice printr-o ideologie” (*Ibidem*, p. 195, *trad. n.*). Se duce o luptă complexă de asumare a identității onorabile și de debarasare de falsele identități, iar psihologul american evocă exemplul lui Hamlet, care ajunge să trăiască o formă de alienare, definită de autorii *The Gale Encyclopedia of Psychology* drept o stare în care persoana se simte înstrăinată, din punct de vedere emoțional, atât de ceilalți, cât și de sine însăși.

În *Dicționarul de psihologie* al lui Doron și Parot, identitatea este definită drept „un proces activ, afectiv și cognitiv, de reprezentare de sine în anturajul său, asociat cu sentimentul subiectiv al permanenței sale. Ceea ce-i permite persoanei să perceapă viața sa ca o experiență care are continuitate și unitate și să acționeze în consecință. Identitatea satisface nevoia inter- și intrapersonală de coerență, de stabilitate și de sinteză, care asigură o permanență a existenței” (Doron și Parot 1999). Pentru ca identitatea unei persoane să se formeze și să se manifeste în mod corespunzător, trebuie să existe o legătură și o continuitate între diferitele etape de formare a acesteia. Atunci când aceasta nu se întâmplă, echilibrul persoanei este afectat.

Iar în *Dicționarul de psihologie* al lui Paul Popescu-Neveanu, identitatea este definită drept „produsul și condiția conștiinței de sine care, la rândul ei, se dezvoltă în unitate cu conștiința de lume” (Popescu Neveanu 1978, p. 319).

În sociologie, la fel ca în psihologie și în acord cu ideile multor filozofi, se consideră că imuabilitatea nu este specifică identității, întrucât aceasta din urmă suferă mutații de-a lungul vieții, așa cum este arătat în *Dicționarul de sociologie* Oxford. Sociologul Erving Goffman a prezentat identitatea ca fiind alcătuită dintr-o serie de măști, iar individul, în funcție de persoanele cu care interacționează, poartă o mască sau alta, concepție pentru care a fost aspru criticat de către alți sociologi. Conform dicționarului sus-amintit, există cercetări mai recente din domeniul sociologiei în care se relevă faptul că identitatea a devenit mai fragmentată, din cauza globalizării, punându-se un mai mare accent pe identitatea individuală, în defavoarea identității colective. De asemenea, în acest context, trebuie menționat că, în prezent, persoanele reflectează din ce în ce mai mult asupra propriei identități și pot să o modifice sau chiar să o construiască în mod deliberat (Scârneci 2009, p. 28).

În cadrul sistemelor totalitare, mai ales în cazul celui comunist, care s-a manifestat drept o superputere colonizatoare, s-a desfășurat un proces de alterare, dar și de

anulare a identității popoarelor colonizate, iar, într-un final, acțiunile enumerate mai sus au vizat crearea omului nou – Homo Sovieticus. Acest regim a ignorat faptul că ar trebui să existe o dezvoltare psihosocială firească a individului, pe parcursul căreia să-și definească identitatea, a nesocotit criteriile identității – calitativă sau numerică – și a provocat o fractură identitară în mod deliberat, favorizată, mai ales, de lipsirea individului de memoria istorică.

Alexandr Zinoviev l-a creionat pe HOMOCUS: nu are „niciun fel de convingeri”, pentru el „există numai o singură capitală în lume: Moscova”, care este „capitala istoriei”, fiind pregătit „să scrie rapoarte despre orice”, dar și denunțuri, văzute drept modalități excelente „de a integra oamenii în sistemul comunist”, lipsindu-i astfel de o psihologie proprie (Zinoviev 2018, p. 10, p. 14). Același tip de individ nu știe să ia decizii el însuși, fiind sigur că Partidul o va face pentru el, și privește acest fapt cu multă recunoștință, întrucât „omul sovietic este o ființă abrutizată și terorizată”, „nedemnă”, totuși una care nu e lăsată să îngenuncheze, ci trebuie să stea în poziție de drepti și încolonată (*Ibidem*, p. 35). Totodată, „homocusul este suplu și plastic”, încât putem crede cu ușurință că nu are deloc „șira spinării” (*Ibidem*, p. 244).

„Un homocus sănătos se bucură de suferințele oricărei națiuni”, „vorbește mereu în așa fel încât nimeni să nu poată discerne adevărul de minciună” (*Ibidem*, p. 43, p. 83). În legătură cu modul de comunicare, am putea adăuga și faptul că homocusul folosește o limbă foarte asemănătoare, din punctul de vedere al funcționării, cu „Newspeak”-ul lui Orwell. Frica lui cea mai mare este să nu fie supus unui proces de „demascare”, în timpul căruia toate micile sale defecte vor căpăta proporții monstruoase, iar individul va fi pus la zid. Astfel, lui Homo Sovieticus i se refuză singurătatea, tăcerea, ca modalitate de desăvârșire spirituală, dar și ca modalitate autentică de comunicare cu celălalt, după cum afirma David Le Breton – atunci când o relație este marcată de sinceritate și de sentimente înalte, oamenii se pot lipsi de cuvinte. În aceste circumstanțe, persoana nu își poate defini propria identitate: pe de o parte, i se refuză dreptul de a se înțelege pe sine însăși, pentru a fi asigurată continuitatea dintre etapele de dezvoltare anterioare despre care vorbea Erikson, pe de alta – nu este clar sistemul de valori la care ar trebui să adere. Tot Erikson spune că fiecare generație are datoria de a-și găsi o identitate care să rezoneze cu ceea ce a trăit în copilărie, dar și cu promisiunile de ordin ideologic care există în societate într-o anumită etapă istorică. Or, acest lucru se întâmplă mai rar în comunism, iar indivizii ajung să trăiască ceea ce numeam anterior alienare.

În anii 1988 și 1989, în mai multe publicații periodice din URSS (*Izvestia*, *Sovietskaia Kultura*, *Literaturnaia Gazeta*), grație dezghețului, erau exprimate opinii precum cele care urmează, opinii care definesc felul de a fi al omului sovietic și atmosfera în care trebuiau să existe oamenii de cultură autentici: „În graba noastră de a respinge moralitatea umană universală, am eșuat în dezvoltarea unei noi moralități din simplul motiv că toate fundamentele morale au fost inventate cu mii de ani înaintea noastră” (Govorukin et al. 1989); „Cea mai mare crimă a regimului

stalinist a fost crearea unui nou tip de persoană. Formată într-o atmosferă marcată de minciuni, de înșelăciune, de servitudine față de liderul suprem, în care înțelesul multor concepte a fost pervertit și au ajuns să poarte cu totul alte semnificații (albul a devenit negru, onoarea și spiritul nobil sunt văzute drept metehne, iar denunțarea vecinilor – o datorie)” (*Ibidem*). Autorii acestor articole au subliniat faptul că prima generație de colonizați păstra în memorie trecutul și considera că regimul comunist se instalase pentru o scurtă perioadă. Generațiile mai tinere nu aveau, însă, capacitatea să-și imagineze o altă stare de lucruri, deoarece nu aveau termeni de comparație. Pe lângă cele enumerate, în publicațiile rusești s-a accentuat că, regimul comunist sovietic a avut o viață îndelungată, iar în momentul în care s-a prăbușit, răul cel mare fusese făcut aproape în totalitate.

În asemenea situație, oamenii de creație aveau mai multe posibilități: să intre „în slujba noului regim, scriind marșuri și ode în loc de muzică disonantă, pictând tablouri utile din punct de vedere social în locul vechilor abstracțiuni” (Milosz 2017, p. 21); să devină „remarcabile exemple de schizofrenie”, folosind „dubla gândire” și dezarticulându-și identitatea (*Ibidem*, p. 21); să reziste și să scrie pentru sertar, trăind un exil interior, sau să aleagă calea exilului în alte state, despre care vorbeau și Cezlaw Milosz sau Matei Călinescu. Unii dintre opozanți nu vor avea destulă putere să scrie numai pentru sertar și vor recurge la concesi, sfârșind prin a se autocenzura și a respecta indicațiile partidului.

În lumina definițiilor pe care le-au oferit, de-a lungul timpului, conceptului de identitate filozofii, psihologii, sociologii, putem afirma că regimul comunist, prin politicile sale coloniale, a realizat o alterare a identității primelor generații ale popoarelor colonizate, iar identitatea generațiilor ce au urmat a fost dezarticulată complet, în urma lipsirii de memoria istorică. În acest context, oamenii de creație s-au văzut nevoiți fie să urmeze Metoda, fie să se exileze în interior, fie să aleagă exilul într-o altă țară, dacă această opțiune era posibilă.

Referințe bibliografice:

ARISTOTEL. *Categorii. Despre interpretare*, cuvânt înainte, note, comentariu și interpretare de Constantin Noica. București: Humanitas, 2005.

DORON, Roland, PAROT, Françoise. *Dicționar de psihologie*. București: Humanitas, 1999 [citat 19.09.2024]. Disponibil: https://www.academia.edu/9728129/ROLAND_DIC%C5%A2IONAR_DE_PSIHOLOGIE

ERIKSON, Erik. *Identity. Youth and crisis*. New York: W.W. Norton & Company, 1968.

GOVORUKIN, Stanislav, GANINA, Maia, LAVROV, Kirill, DUDINȚEV, Vladimir. *Homo Sovieticus*. În: *World Affairs* 152, no. 2 (1989): 104–8. [citat 25.07.2024]. Disponibil: <http://www.jstor.org/stable/20672209>.

HARRIS, Errol. *Hegel and Siemens on identity*. [citat 31.07.2024]. Disponibil: <https://www.jstor.org/stable/20128837>.

MILOSZ, Czeslaw. *Gândirea captivă*, în românește de Constantin Geambașu. București: Humanitas, 2017.

MULLER, F.A. *Aristotle on identity: close enough!* [citat 25.07.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1098/rsta.2022.0102>.

PLATON. *Theaitetos*, traducere, interpretare și note de Andrei Cornea. București: Humanitas, 2013.

POPESCU-NEVEANU, Paul. *Dicționar de psihologie*. București: Albatros, 1978.

RICOEUR, Paul. *Sinele ca un altul*, în românește de Alina-Daniela Marinescu, Paul Marinescu, cuv.-înainte de Paul Marinescu. București: Spadungino, 2016.

SCÂRNECI, Florina. *Introducere în sociologia identității*. Brașov: Editura Universității din Brașov, 2009.

STRIKLAND, Bonnie. *The Gale Encyclopedia of Psychology*. Michigan: Gale Group, 2001.

ZINOVIEV, Alexandr. *Homo Sovieticus*, în românește de Andy Ștefănescu. București: Editura Vremea, 2018.

Primit: 18.10.2024

Acceptat: 20.12.2024